

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 3

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Ruhun Mahiyeti Bağlamında Emr ve Âlem-i Emr Kavramları Üzerinde Bir İnceleme¹

An Analysis Of The Concepts Of “Amr” (Command) And “Âlam Al-Amr” In The Context Of The Nature Of The Spirit

YAZAR

Abdumelik YANGIN

Öğr. Gör, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ayangin@sakarya.edu.tr

ORCID: [0000-0003-0900-5441](https://orcid.org/0000-0003-0900-5441)

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 08.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 08.12.2023

Sayfa Aralığı: 789-804

¹ Bu makale, 22-23 Ekim 2020 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası ve Disiplinlerarası Ruh Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

ÖZET

Ruhun mahiyeti hakkındaki sorular çok eskiye dayanmaktadır. Kur'an bu konuya değinmiştir. İsrâ suresinin 85. âyeti de ruhun ne olduğu sorusu üzerine inmiştir. Âyette "Rabb'in emri" olarak belirtilen ruha dair açıklamalar yapılmıştır. Bu makale, daha çok "emr" kelimesi üzerinde durarak "emr" ve "âlem-i emr" kavramlarının tefsir, kelim ve tasavvuf kaynaklarındaki izahlarına değinerek bir çerçeve ortaya koymayı amaçlamaktadır. Allah'ın emri olarak ifade edilen ruhun hangi âlemden olduğu, mahlûk olup olmadığı, mahiyetinin ne olduğu gibi sorulara emr kavramı üzerinden cevap verilmeye çalışacaktır. İlk dönem müfessir ve kelimcilerin çoğu "emri" yaratma manasında anlamışlardır. Buna karşılık Araf suresinin 54. ayetinde "halk" ve "emr" kelimelerinin beraber kullanılmasından dolayı "emr"ın yaratmadan farklı olduğu söylenmiştir. Bu şekilde "halk" kelimesinden ayrılmış ve "irade sıfatının taalluk edip "kudret sıfatının taalluk etmemesi" olarak anlaşılmıştır. Ayrıca "emr" kelimesi, âlem kelimesi ile birleşerek "âlemü'l-emr" şeklinde kavramsallaşmıştır. Buna göre "halk" kudret, "emr" ise irade sıfatının özelliğidir. Ruhun "emr" ile nitelenmesi de onun irade sıfatına mazhar olduğunu ve diğer yaratılmışlardan farklı olduğunu göstermektedir. Mutasavvıflara göre âlem-i emr, akıllar ve nefisler gibi maddesiz ve zamansız var edilen şeylerin âlemidir. Buradan da emre mazhar olan ruhun âlem-i şhadete çıkmadığı, yani bildiğimiz manasıyla yaratılmadığı sonucu çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ruh, emr, âlem-i emr, halk, âlem-i halk.

ABSTRACT

Questions regarding the spirit's essence have long been discussed, with the Qur'an contributing to this issue. Surah Al-Isra's 85th verse, responding to an inquiry about the spirit, refers to it as "the command of my Lord." This article aims to create a framework by examining "command" and "the realm of command" as depicted in tafsir, kalam, and Sufi texts. It explores the spirit's origin, whether it is a creation, and its essence through the lens of command. Traditionally, theologians equated "command" with creation, but Surah Al-A'raf's 54th verse, which presents "creation" and "command" together, implies "command" connotes more than creation. This concept later extends into the realm of command, linking creation with power and command with divine will. Such an association suggests the spirit, characterized by command, is a manifestation of divine will, setting it apart from other creations. Sufi scholars view the realm

of command as the source of non-material, eternal entities like intellects and souls. Hence, it is inferred that the spirit, receiving command, is not manifested in the observable world, thus not created in the traditional sense.

Keywords: Spirit, command, universe, creation, amr, ālam al-amr.

GİRİŞ

Ruh ile ilgili sorular çok eskiye dayanmaktadır ve bu konuda çok çeşitli cevaplar ortaya konmuştur. Kadim medeniyetlerde yer alan bu soru ve cevapları, Kur'ân'ın nazil olduğu zamanlarda Müslümanların da karşısına çıkmıştır. Hz. Peygamber'e sorulan ruhun ne olduğu sorusu da veciz ifadelerle cevaplanmıştır. Bu makale Kur'ân'da ruhun ne olduğu sorusuna verilen cevapta geçen iki kelime üzerinde durarak kelimelerin, tefsir ve tasavvuf kaynakları başta olmak üzere İslamî ilimlerde kavramsallaşması sürecini ortaya koymayı hedeflemektedir.

"Emr" ve "âlem" kelimeleri, ruhun mahiyetine dair görüşlerin merkezinde yer almaktadır. Tefsir ve tasavvuf kaynaklarında bu kavramların etrafında önemli bir literatür gelişmiştir. Tefsirlerde ve tasavvufî eserlerde ruhun tanımı üzerine yapılan yorumlar, zaman içinde değişim göstermiş ve farklı ekoller tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu makale, ruhun mâhiyeti çerçevesinde İslamî ilimlerde âlem ve emr kelimelerinin kavramsallaşmasını, tefsir ve tasavvuf kaynaklarının ışığında detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu inceleme, ruhun mâhiyetini ve tanımını daha iyi anlamamıza yardımcı olacak, aynı zamanda İslamî ilimlerin bu konudaki zengin ve çeşitli yorumlarını ortaya koyacaktır.

1. Âlem ve emr kavramları

1.1. Âlem kavramı

Âlem, “alâmet ve nişan koymak” mânasındaki “alm” veya “bilmek” anlamındaki “ilm” kökünden türetilmiş olup kendisiyle bir şeyin bilindiği, yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan şey demektir. İnsanlar, cinler ve melekler gibi akıl sahibi varlıkları ifade etmek için âlemûn-âlemîn, diğer varlıkları belirtmek için de avâlim şeklinde çoğulu kullanılır. Birinci şekliyle canlı cansız bütün varlıkları anlatması da mümkündür (İbn Manzûr: VIII, 421; Cevherî: 1986, 1991; Isfahani: 2005, 348-349; Tehânevî: 1996, II, 1157; Pak: 2009, 5-6).

Bir ıstılah olarak âlem, Allah'tan gayrı her şeydir. Onunla Allah, isim ve sıfatları açısından bilinir (Cürcânî: 1984, 188).

Âlem kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yetmiş üç defa kullanılmıştır. Kelime, âyetlerde “âlemîn” şeklinde çoğul haliyle gelmiş ve genel olarak “bütün mahlûkât, cinler ve insanlar, insan topluluğu, muhatapların dışındaki insanlar, hitap zamanındaki dünya” için kullanılmıştır (Abdubakî: 1946, 480-481)

1.2. Emr kavramı “Emr” kelimesi lügatte “nehyin zıddı olarak buyurmak, bir şeyin yapılmasını istemek, bir şeyin yapılması veya yapılmaması husûsunda bildirilen kesin hüküm, hükmüne uyulması istenen zorlayıcı söz, buyruk, vaat, hükmetmek, âmir ve vali olmak, hacet, nesne, şey, iş, madde, husus, maslahat, karar, meşgale, hal, keyfiyet, hadise” manalarına gelmektedir. Emir manasında kullanıldığı zaman cem'i “evâmir”; iş, hal, şey vb. manalarda kullanıldığı zaman “umûr” şeklinde gelmektedir (İbn Manzûr: VIII, 421; Cevherî: 1986, 581).

1.3. Emr âlemi kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, “*Halk da emr de ona mahsustur.*” (el-A'râf 7/54) meâlindeki âyette yer alan halk ve emr, daha sonra İslâm âlimlerince halk âlemi ve emr âlemi şeklinde kavramsallaşmıştır.

Müfessirler, İsrâ suresinin 85. âyetinde geçen ruhu genel olarak “insan ruhu, Kur'an, Cebrail, yetmiş bin yüzü ve kanadı olan bir melek, insana benzeyen bir mahluk ve Hz. İsa” olarak tefsir etmişlerdir. Sahabeden gelen rivayetlerde insan ruhundan çok diğer tefsirler öne çıkmaktadır. Bu makalede ruh ile ilgili tefsir ve izahlara değinmek yerine âyette geçen “أَمْرٌ رَبِّي” ifadesi üzerinde durulacaktır.

Emr kelimesinin ıstılah haline gelmeden önce hangi anlamlarda kullanıldığına bakıldığında genel olarak “Allah'ın ilmi, vahyi, emri, yaratması, tedbiri, işi” vb. şekillerde tefsir edildiği görülecektir. Sahabe ve tâbiinden gelen az sayıda rivayetler genelde bu şekildedir.

İlk olarak İsrâ 85 ve Arâf 54. âyetleri çerçevesinde kronolojik olarak müfessirlerin “emr” kelimesi hakkındaki açıklamalarını nakletmek istiyoruz. Bu şekilde kelimenin anlam ve kullanımında zamanla hangi değişimler meydana geldiğini görmek mümkün olacaktır.

İlk dönem tefsirlerinde kelime, genel olarak sözlük anlamıyla değerlendirilmiştir. Örneğin ilk dönem müfessirlerden Zeyd b. Ali (ö. 120/738) ve Ferrâ (ö. 207/822) kelimeyi “Allah'ın ilmi” olarak tefsir etmiştir (Ali: 01.10.2020; Ferrâ: II, 130). Yahya b. Sellâm, Hasan-ı Basrî'nin “emr” kelimesini “Allah'ın vahyi ve ilmi” olarak tefsir ettiğini nakletmiştir (Sellâm: 2004, I, 161).

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ruh hakkında çeşitli tevil ve tefsirleri naklettikten sonra “أمر رَبِّي مَنْ” ifadesinin sadece Allah’ın bildiği bir “emr” anlamına geldiğini belirtmiştir (Taberî: 2000, XVII, 17). Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944) “مَنْ أَمَرَ رَبِّي” ifadesinin “Rabbimin tedbirindedir.” anlamına geldiğini söylemiştir. Mâtürîdî, İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre “emrin” “halk” olarak tefsir edildiğini nakletmiştir (Mâtürîdî: 2005, VII, 105). Hanefî fakihî ve müfessir Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981) İsrâ 85’teki “emr” kelimesini “Rabbimin bildiği bir emr” olarak tefsir etmiştir (Cessâs: 1984, V, 34). Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî (ö. 450/1058) “مَنْ أَمَرَ رَبِّي” âyetini, O’nun fiili ve yaratması olduğunu ifade etmiştir. Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî (ö. 468/1076) ise kelimeyi Allah’ın emri, ilmi veya bir görüşe göre Allah’ın yaratması olduğunu kaydetmiştir (Muhammed: 2013, 646).

Elimizdeki kaynaklara göre bu döneme kadar tefsirlerde âlem-i emr kavramı kullanılmamıştır. Kavram olarak bu ifade ilk olarak Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından ortaya atılmış görünmektedir. Gazzâlî’nin, bu kavramı kendisinin ortaya attığı ya da başkasından aldığına dair herhangi bir kayda rastlayamadık. Konunun çok daha detaylı bir şekilde araştırılması gerektiği kanaatinde olmakla birlikte ilk izlenimlerimize göre âlem-i emr, Hicrî V. asırda kullanılmaya başlamıştır. Bu yüzyılda kavramsallaşan kelime, sonraki müfessirler ve âlimler tarafından sıkça kullanılmıştır.

Gazzâlî tevhidin merkezde olduğu bir âlem anlayışını benimseyerek, kendisinden önceki İslam düşünce geleneğinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu dönüm noktası ile felsefe geleneği ile içiçe, bilgi ile varlık anlayışının birbirinden tam olarak ayıramadığı yeni bir teorinin kapısı açılmıştır. Gazzâlî “Eş’arî kelâm geleneği ve meşşâî felsefe geleneği arasında konumlanabilecek bir sebeplilik anlayışı zemininde kalarak Bir ile çok arasında nasıl bir bilgi irtibatı meydana geldiği üzerine bir tasavvur sunmuştur.” (H. Yörük: 2023, 380, 387).

Gazzâlî (Kimyâ-i Saadet: 16) ruhtan bahseden “*De ki: ruh Rabbimin emrindedir.*” (İsra 17/85) âyetiyle Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e ruhun emr âleminde olduğu şeklinde cevap vermeye izin verdiğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

“Bu manaya ‘Bilin ki yaratma da emr de onun hakkıdır.’ (A’râf 7/54) âyeti ile işaret buyurulmuştur. Yaratma (halk) âlemi başkadır, emr âlemi başkadır. Yaratma (halk) âlemi, keyfiyet ve miktarı olan âlemdir. Emr âlemi ise ölçülemeyen şeylerin olduğu âlemdir.”

Gazzâlî, ruhun Allah'ın emrinden geldiğini söylerken “emr” kelimesinin nehyin zıddı olarak anlaşılması gerektiğini, çünkü bu manadaki emrin kelimelî olduğunu fakat ruhun kelimelî olmadığını belirtir. Ona göre “emr”, “şe'n” olarak da anlaşılmalıdır. Çünkü bu durumda ruhun Allah'ın yarattığı bir şey olduğu anlaşılacaktı. Bu ise bütün mahlûkât için geçerlidir. Âlemi âlem-i emr ve âlem-i halk olarak ikiye ayıran Gazzâlî, cisim, kemiyet, keyfiyet ve miktar sahibi olan şeylerin âlem-i halktan olduğunu söylemiştir. Çünkü dilde halk, takdirden ibarettir. Kemiyet ve miktardan münezze olan her şey ise âlem-i emrdendir. Bu da ruhun sırrı anlamına gelmektedir. Gazzâlî bu konuda daha fazla bilgi vermenin, çoğu insana zarar verme ihtimalinden dolayı buna ruhsat olmadığını ifade etmiştir (Gazzâlî, 2004, III, 381-382).

Öte yandan Gazzâlî (2004, IV, 25-26) “Şüphesiz bunda kalbi olan kimseler için bir öğüt vardır.” (Kâf 50/37) âyetini tefsir ederken şöyle demektedir:

“Allah Teâlâ Kur'an'dan ders almayı kalben müflis olarak göstermiştir. Kalp derken göğüs kemiklerinin kuşattığı et parçasını kast etmiyorum. Bilakis âlem-i emrden olan sırrı kast ediyorum. Âlem-i halktan olan et parçası ise onun arşı, göğüs onun kürsisi ve diğer azalar onun âlemi ve memleketidir. “Halk da emir de ona mahsustur.” (el-A'râf 7/54) Allah Teâlâ'nın “De ki: ruh Rabbimin emrindedir.” (İsra 17/85) sözünde bahsettiği sırdır. Bu sır, emir ve padişahdır. Çünkü âlem-i emr ile âlem-i halk arasında bir tertip vardır. Âlem-i emr, âlem-i halkın emridir.”

Hicrî VI. asır müfessirlerinden Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) “âlem-i emr” kavramını kullanmamıştır. Bu durum, kavramın genel olarak sufiler tarafından kullanılıyor olmasından kaynaklanmış olabilir. Zemahşerî'ye göre ruh, Allah'ın, bilgisini sadece kendisine has kıldığı bir şeydir. “Emri rabbi”, ifadesi de O'nun vahyinden ve kelimelîdir, demektir (Zemahşerî: 2005, II, 690)

Bu asırdaki müfessirlerden İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) de “emr âlemi” kavramını kullanmamakla birlikte emr kelimesine değinmiştir. Ona göre “emr”, “umûr”un ism-i cinsidir. Buna göre ruh, sadece Allah'ın bildiği konulardandır. Burada yaratma, yaratıcıya izafe edilmiştir. İkinci tefsire göre ise emr, masdar olup “kûn” emri ile yaratılmış olan demektir (İbn Atıyye: 2016, III, 482).

Özellikle müfessirler tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlayan “emr âlemi”ni Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) çok kullanmıştır. Râzî (2018, XXI, 393) İsrâ 85'te geçen emir kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

“Emr kelimesi, bazen fiil ve iş anlamına gelir. Allah Teâlâ “*Firavun’un emri, yani işi hiç doğru değildir.*” (Hûd 11/97) demiştir. Başka bir âyette de “*Emrimiz, yani fiilimiz geldiğinde oranın altını üstüne getirdik.*” (Hûd 11/82) demiştir. Buna göre “*Ruh, Rabbimin emrindedir.*” âyeti, “Rabbimin işlerindedir.” anlamına gelir. Bu cevap, onların ruhun kadim mi hâdis mi olduğunu sorduklarını ve Allah Teâlâ’nın buna “ruhun Allah’ın fiili ve yaratmasıyla sonradan meydana geldiği” şeklinde cevap verdiğini göstermektedir.”

er-Râzî, “*Dikkat edin, yaratmak da emretmek de yalnız O’na mahsustur.*” (A’râf 7/54) âyetinin tefsirinde de halk ve emr kavramları üzerinde durmuştur. Ona göre Allah’ın dışında kalan her şey, ya “halk” âleminden, ya da “emr” âlemindedir. Halkın takdir edip ölçmek ve biçmek manasında geldiğini söyleyen er-Râzî, cismanî ve maddî olan her şeyin bir miktarı olduğunu ve bunların “halk” âleminden olduğunu söylemiştir. Hacme ve muayyen bir miktara sahip olmayanlar ise “ruhlar” ve “emr” âlemindedir. Ona göre “halk” âlemi, Allah’ın tedbirindedir ve ruhanî varlıklar maddî varlıklara Allah’ın takdiri ile üstündür (Râzî: 2018, XIV, 272).

Diğer taraftan er-Râzî (2018, XVIII, 192) Meleklerin âlem-i emrden değil, halk âleminden olduğunu belirtmiştir. Râzî “*Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.*” (Sâd 38/72) âyetindeki ruhun, âlem-i emrden gelen kalbe işaret ettiğini söylemiştir (2018, XIV, 511).

Necmüddin-i Kübra'ya (ö. 618/1221) göre ruh, Allah'ın emriyle meydana geldiğinden hâdistir, fakat bakidir. O, “Rabbimin emrindedir.” âyetinin ruhu tarif için olduğunu belirterek bunun da ruhun emr ve beka aleminden olup, fani alemde olmadığı anlamına geldiğini söylemiştir (İ. Yörük: 1986, 363).

Muhyiddîn Muhammed b. Alî el-Arabî (ö. 638/1240), “emr âlemi” kavramını ruh başta olmak üzere birçok hususta kullanmıştır. İbnü'l-Arabî, ikinci taayyün mertebesi olan vâhidiyyet mertebesinin bir adının da melekût ve emr âlemi olduğunu söylemiştir. Ona göre bu mertebede varlıklar, ilmî suretleri olan a'yân-ı sâbite hâricî vücut kokusu almamışlardır. Yani bildiğimiz anlamda var olmamışlardır (İbnü'l-Arabî: 2016, 60). Ona göre ruhun emr âleminden olması onun mahlûk olmadığı anlamına gelmektedir. İbnü'l-Arabî'nin çok eleştirilen bu sözlerini, emr âlemi bağlamında ele aldığımızda onun, genel manasıyla ruhtan bahsetmediği, bilakis ruhun özünden bahsettiğini söylemek mümkündür. Zira Allah’ın emri, kadim olduğu için ondan gelen ruhun özü de mahluk olmayacaktır. Ancak meşhur tarifıyla ruh, emr âleminden gelmekle birlikte ruhlar âlemine geçtiği için mahlûk olacaktır.

İbnü'l-Arabî'nin akramı Endülüslü Ebü'l-Hasan el-Harallî'ye (ö. 637/1240) göre Allah'ın emri, en geniş manasıyla kayyûmiyyeti demektir. Allah, emriyle mülk ve melekût âlemini ayakta tutmaktadır. Mülk ve melekût âlemindeki mahlukatı ayakta tutan emirdir. Mahlukatın şeklini ayakta tutan ise bu emrin bir parıltısından olan ruhtur (Hayâfî: 1997, 238).²

Kadı Beyzâvî (ö. 685/1286), irade sıfatının ilim ve kudret sıfatlarından ayrı, takdir edilenlerin bazısını bazısına tercih eden zâid bir sıfat olarak tarif etmiştir. Ona göre takdir edilenlerin bazısını özelleştirmek, bazısını öne almak ve bazısını geriye bırakmak şeklinde belirlemek için muhakkak bir muhassıs gerekir. Bu muhassıs, ilmin kendisi değildir. Çünkü ilim, mâlûma tâbidir. Kudret de değildir. Çünkü kudretin bütüne nispeti, tek yolla olup tahsis söz konusu değildir. Onun konumu, icad ve tesir şeklindedir (Beyzâvî: 2015, 192).

Kadı Beyzâvî, “Yarattığı şeylerin şerrinden ... ” (Felak 113/2) âyetinde Allah'ın sadece halk âleminin zikretmesinin, sadece onda şerrin bulunmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre emr âlemi ise tamamen hayırdır (Beyzâvî: 1996, V/348). Ebü'l-Berekât en-Nesefî de (ö. 710/1310) “emri rabbî” ifadesindeki emri, vahiy ve kelim olarak izah etmiştir (Nesefî: 1998, II, 274).

Nizâmüddîn Muhammed b. Hüseyin en-Nîsâbûrî (ö. 730/1329 [?]) kalp ile bazen göğüsteki et parçası kastedildiğini belirterek bunun hayvanî ruhun merkezi olduğunu söylemiştir. Ona göre bazen de kalp ile insanı insan yapan Rabbanî latife kastedilmiştir. Bu latife, âlem-i emrdendir. Âlem-i emr, madde ve zaman olmaksızın onu icad eden bir iradeye dayanmaktadır. Kalbin nuru, âlem-i emrdendir. Ona göre “hilafet” âlem-i emrden olduğu için “خالق” yerine “جاعل” kelimesi kullanılmıştır. Buna göre insan, âlem-i halk ve mülkten olan zulmanî nefis ile âlem-i emr ve melekûtan olan ruhtan müteşekkildir. Ona göre Allah'ın iki âlemi vardır. Birincisi âlem-i emr olup yoktan var etmiştir. İkincisi ise âlem-i halk olup mevcuttan halk ettiği şeylerdir. Âhiret, melekût, gayb, mana, bâtın ve ruhlar âlem-i emr; dünya, mülk, şehadet, zâhir ve cisimler âlem-i halktır (Nîsâbûrî: 2014, I, 152).

Buraya kadar görüşlerini naklettiğimiz âlimlerin çoğu müfessirdir. Bununla birlikte mutasavvıflar da emr âlemi terkiğini, âlem görüşlerine uygun buldukları için çokça kullanmışlardır. Özellikle de Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, âlemler ile ilgili tasavvurunu açıklarken bu ifadeyi sıklıkla kullanmış ve kendisinden sonra gelenlere bu kavramı miras bırakmıştır. Örneğin İbnü'l-Arabî mektebinin tasavvuf çevrelerinde yaygınlık kazanmasında büyük rolü

² Ebü'l-Hasan el-Harallî el-Marakeşî'nin *Miftâhu'l-bâbi'l-mukaffel 'alâ fehmi'l-Ḳur'âni'l-münezzel* adlı tefsiri kayıptır. Ancak el-Bikâ'î bu tefsirden çokça alıntı yapmıştır.

olan Abdurrezzak el-Kâşânî (ö. 736/1335) bu terkibi kullanmış ve âlem-i emrin melekût âlemi olduğunu söylemiştir. Ona göre melekût âlemi de ruh ve meleklerin âlemidir. Bu âleme emr denilmesinin sebebi, doğrudan Hakk'ın emrinden var olmasındandır (Kâşânî: 2015, 362).

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), “Gökten yere kadar bütün emirleri Allah tedbir eder. Sonra bu emirler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde ona yükselir.” (Secde 32/5) âyetinde emrin, “De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir.” (İsrâ 17/85) âyetine göre âlem-i emr ve ruh olduğunu belirtir. Bu ifadeden Ebû Hayyân'ın emr ve ruhlar âlemini aynı gördüğü anlaşılmaktadır. Ona göre emr, “وَمَا أَمْرٌ فَرَعُونَ بِرَشِيدٍ” âyetinde olduğu gibi fiil manasındadır. Ayrıca “umûr” kelimesinin cins ismi olarak “Sadece Allah tarafından bilinen işler sınıfından olabileceğini söylemiştir. Buna göre buradaki emr, Allah'ın vahyidir (Ebû Hayyân: 1998, VIII, 426).

Bu kavramı kullanan İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) (2007, 211-212) göre “*Meryem oğlu İsa mesih, Allah'ın rasulüdür. O'nun, Meryem'e attığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur.*” âyetinde ruh, emri manasına gelmektedir.”

Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî'ye göre (ö. 885/1480) emr, iradedir. Ruh şereflendirmek ve emri ile kendisi arasında herhangi bir sebebin olmadığına ve yoktan var edildiğine işaret etmek için böyle ifade edilmiştir. el-Bikâî, Hasan-ı Basrî'nin mahluklar iki kısım olduğu şeklindeki görüşünü nakletmiş ve birinci kısmın, bir sebep, gelişme ve büyüme ile meydana gelen şeyler olduğunu belirtmiştir. Ona göre Kur'an'da bunlar için “halk” kelimesi kullanılmıştır. İkincisi ise sebep ve geliştirme olmaksızın yoktan var edilenlerdir. Bunlar için “emr” kelimesi kullanılmıştır. Ona göre ruh ikinci kısımdandır. Aynı şekilde hıfz ve tedbir ile olanlar da bu kısımdadır. O, hacim ve miktardan uzak olan şeylerin âlem-i emrden; sebep ile meydana gelen ve gelişip büyüyen şeylerin de âlem-i halktan geldiğini söylemiştir. Emr, ruh gibi sebepsiz olarak yoktan yaratmaktadır (Bikâî: XI, 501). Ona göre melekûtun sırrı olan kalp, âlem-i emrdendir. Et parçası olan kalp, âlem-i halktan; kalıbı ise âlem-i emrdendir. Âlem-i emrin her şeyi hayırdır. Şer ise âlem-i halkla sınırlıdır (Bikâî: XII, 408).

el-Bikâî'ye göre aynı sorunun iki farklı surede cevaplanması da sorulan şeylerin farklı âlemlerden olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre ruh, âlem-i emrdendir. Bu yüzden en ince melekût sırlarının anlatıldığı İsrâ suresine alınmıştır. Diğer iki sorunun konusu ise mülk âlemindedir. Bu yüzden Kehf suresine alınmıştır (Bikâî: XI, 505-506).

Ebüs-suûd Efendi'ye (ö. 982/1574) göre ruh, cesedin uzuvları gibi madde ve doğum olmadan sadece tekvînî emir ile yaratılmış olanlar sınıfındandır. Ruh, âlem-i emrendir. “إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ” “سَيِّئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” âyetindeki (Yâsîn 36/82) emirden farklıdır. Çünkü bu âyette emr veya halk âleminden olan mahlukları yaratma süratinden bahsedilmektedir. O, “Emri rabbi” ifadesinin, vahyi ve kelamı olarak tefsir edildiğini nakletmiştir (Ebüsuûd: V/192).^s

Mutasavvuf müfessirlerden İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) âlem-i emr kavramını en çok kullanan müfessirler arasında yer almaktadır. Bursevî ruh hakkındaki İsrâ suresi 85. âyeti ile A'râf suresi 54. âyetini tefsir ederken “emr” kelimesini, âlem-i emr olarak izah etmiştir. Bursevî (2018, V, 198) *et-Te'vîl âtü'n-Necmiyye* tefsirinden naklen şöyle demektedir:

“Allah Teâlâ birçok âlem yaratmıştır. Bazı rivayetlerde üç yüz altmış bin âlem vardır. Fakat Allah, “*Halk da emr de ona mahsustur.*” (el-A'râf 7/54) âyetinde buyurduğu gibi bunları halk ve emr âlemi olarak iki âlemlle sınırlandırmıştır. Bu şekilde dünya ve işitme, görme, koku, tat ve dokunma olan beş dış duyu ile idrak edilenleri, âlem-i halk; akıl, kalp, sır, ruh ve hafî olan iç duyular ile idrak edilenleri âlem-i emr ile ifade etmiştir. Emr âlemi, Allah Teâlâ'nın ruh, akıl, kalp, levh, arş, kürsi, cennet, cehennem gibi bekâ için yarattığı şeylerin âlemidir. Bu âleme “emr” denmesinin sebebi, “kün” emri ile vasıtasız ve yoktan var etmesi sebebiyledir. Allah'ın emri, kadîm olduğu için her ne kadar ruh hâdis olsa da bâkidir. “De ki ruh Rabbimin emrindedir.” (İsrâ 17/85) denmesi, ruhun âlem-i emrden olduğunu belirtmek içindir.”

Bursevî, insanın âlem-i emr ve âlem-i halktan mürekkep bir mahluk olduğunu belirterek insandaki nûrânî ruhun âlem-i emrden, zulmanî nefsin ise âlem-i halktan olduğunu söylemiştir. “*Halk da emr de ona mahsustur.*” (el-A'râf 7/54) âyetinin âlem-i halk ve âlem-i emre işaret ettiğini belirten Bursevî, âlem-i halkın takdirden ibaret olduğunu, belirli bir miktara sahip olan şeylerin cisim veya cismani olduğunu ve bu âlemde bulunduğunu söylemektedir. Hacim ve miktardan mücerret olanlar ise emr ve ruhlar âlemindedir. Naklettiği başka bir görüşe göre de halk, olma ve sonradan meydana gelme âlemi iken; emr âlemi, ilim, âlet ve vücûp âlemidir (Bursevî, 2018, I, 445).

Bursevî (2018, IX, 373) Üftâde'den yaptığı bir nakilde de Allah'ın bizi “âlem-i emrden ruhlar âlemine, oradan da cisimler âlemine gönderdiğini” belirtir. Buradaki cisimler âlemi, âlem-i halk olmalıdır. Bu nakillerden anlaşıldığı üzere âlem-i emr, ruhlar âleminin de üstünde olup ruhlar buradan gelmektedir.

Mutasavvıf Senâullah Pânîpetî el-Mazharî (ö. 1225/1810) de insanın on bileşikten oluştuğunu belirterek dört unsur ve hayvanî nefsin âlem-i halktan, kalp, ruh, gizli sır ve en gizli sırrın ise

âlem-i emrden olduğunu söylemiştir (Mazharî: 1991, I, 44). Sufilere göre halk kavramına arşın altında bulunan bütün mahlûkât girmektedir. Âlem-i emrin merkezi ise arşın üstüdür (Mazharî: 1991, III,360). Âlem-i emrin her şeyi hayır iken âlem-i halkın şerri ya küfür ve zulüm gibi ihtiyarî ya da ateşin yakması ve zehrin öldürmesi gibi tabiidir (Mazharî: 1991, X, 377).

Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed et-Tehânevî (ö. 1158/1745) *Keşşâfî Istılâhâtî 'l-Fünûn ve 'l-Ulûm* adlı eserinde emr ve âlem kelimelerinin sözlük manalarını verdikten sonra âlem-i emrin, Sufilere göre akıllar ve nefisler gibi madde ve süre olmaksızın yaratılan şeylerin âlemi olduğunu belirtmektedir. et-Tehânevî Sufilerin bu âleme gayb ve melekût âlemi dediklerini de nakletmiştir (Tehânevî: 1996, I, 263). Ayrıca “*Halk da emr de ona mahsustur.*” (el-A'râf 7/54) meâlindeki âyete göre âlemlerin “halk ve emr” olarak ikiye ayrıldığını belirterek mülk ve melekût âlemlerinin bu iki âlemin tecellileri olduğunu söylemiştir (Tehânevî: 1996, II, 1159).

el-Âlûsî (ö. 1270/1854), “*Dikkat edin, yaratmak da emr de yalnız O'na mahsustur.*” (A'râf 7/54) âyetindeki “emrin” “irade, buyruk” vb. şekillerde tefsir edildiğini söylemiştir. Onun naklettiğine göre Süfyân ibn Uyeyne, Allah'ın kelimasının, şe'ni olduğunu ve mahlûk olmadığını belirterek Allah Teâlâ'nın “halk” ile “emri” birbirinden ayırdığını, bunları aynı tutanın küfre düştüğünü söylemiştir. Âlûsî ayrıca bazı müfessirlerin buradaki “emre” âlem-i emr” adını verdiğini zikretmiştir (Âlûsî: 1994, IV, 378). Âlûsî, “*De ki ruh, Rabbimin emrindedir.*” (İsrâ 17/85) âyetindeki “emrin” çoğulunun “umûr” olduğunu belirterek “şe'n” manasına geldiğini belirterek ruhun, O'nun emrinden olmasının, ruhun ceset gibi madde ve doğum olmaksızın Allah'ın tekvînî emri ile meydana gelen bir şey olduğu anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu emir “kûn” emridir. Bununla birlikte Âlûsî, bazı müteahhir sufilerin “âlem-i emr ve âlem-i halk” şeklindeki isimlendirmelerinin Araplar tarafından daha önce kullanılmayan terimler olduğunu da kaydetmiştir (Âlûsî: 1994, VIII, 146-147). Âlûsî'ye göre ruh, âlem-i emrden olduğu için bedenden çıktığı zaman kendisine uygun bir elbise giyer. Ona göre şehitlerin “yeşil kuşların karnına gireceği” hadisi buna işaret etmektedir (Âlûsî: 1994, VI, 152).

Yeni tefsir hareketlerinin ortaya çıktığı 20. yy'da mezkûr âyete, öncekilerin yanı sıra yeni anlamlar ilave etmiştir. Burada dikkat çeken husus, kavram olarak emrin kullanılmaya devam etmesiyle birlikte bazı nüansların eklenmiş olmasıdır. Örneğin Keşmîrî Muhammed Enverşah (ö. 1352/1933) mezkûr âyetler bağlamında “emr” kelimesini tefsir ederken âlem-i halk görülenin şehâdet âlemi, âlem-i emrin ise gayb âlemi olduğunu söylemektedir. Âlem-i halktan olan bir şey, âlem-i emrden olan bir şeyin kühünü idrak edemez. Bu yüzden ruhun kühü idrak

edilemez. Onun naklettiğine göre İmâm-ı Rabbânî, arşın üstünün âlem-i emr, altının ise âlem-i halk olduğunu söylemiştir. Yine nakline göre İbnü'l-Arabî ise Allah'ın "kün" emriyle yoktan yarattığı şeylerin âlem-i emrden, var olan bir şeyden yarattığı şeylerin ise âlem-i halk olduğunu söylemiştir (Keşmîrî: 2005, I, 313).

İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946) ise ruhu tarif ederken "O birdir ve emr âlemindedir, yani en evvel ve vasitasız yaratılmış nurdur, şekil ve sureti yoktur. Bu, külli ruh veya ilahî emirdir ki, ona "Hakikat-ı Muhamediyye" dahi denir. İstidat ve kabiliyetlere göre türlü şekillerle şahıslarda tezahür eder." demiştir (İ. Yörük: 1986, 363).

Said Nursî de (1878-1960), âlem-i emr kavramına biraz daha detaylandırmıştır. Ona göre ruh, "De ki: ruh Rabbimin emrindedir." (İsra 17/85) âyetinden anlaşıldığı üzere emr âleminden gelmiş şuurlu ve hayat sahibi bir kanun olup Allah ona hâricî vücûd giydirmiştir. Nursî, tabiat kanunları ve ruhun, irâde sıfatının tecellisi ve âlem-i emrden geldiğini belirtmiştir. Ona göre kanunlar ile ruh arasındaki fark, ruhun şuurlu olmasıdır (Nursî: 2010, 196).

Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) ruhtan bahsederken âlem-i emr kavramını kullanmıştır. Ona göre ruhun, Rabbin emrinden olması demek, Allah'ın emrinden ibaret olması değildir. Çünkü ilahi emir ile o emir sonucu vücuda gelen şey başkadır. Buna göre ruh, mahlûktur. İlahî emir ise zât-ı ulûhiyetle kâim olduğundan mahlûk değildir. Bilmen, er-Râzî'den naklen emir lafzının, bazen fiil manasına geldiğini belirterek, müşriklerin "Ruh kadim midir, hâdis midir?" diye vuku bulan sorularına cevap olduğunu ifade etmiştir. Bilmen *Akâid-i Nesefiyye*'den naklen Allah Teâlâ'dan başka her zümreye âlem denildiğini belirterek ruhların da bir âlem olduğundan dolayı ya cisim veya cevher veya araz olduğunu kaydetmiştir (Bilmen: 1985, IV, 1907-1908). Ömer Nasuhi Bilmen'in klasik tefsirlerdeki görüşleri nakletmekle yetindiği ve bu hususta kavram olarak âlem-i emre çok fazla değinmediği dikkat çekmektedir. Bu durum, onun nakilci tavrını ortaya koymaktadır.

Öte yandan geleneğin bir parçası olarak kendine yer bulan âlem-i emr kavramı, muasır âlimler tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin Abdullah Sirâceddin (1924-2002) âlem-i emr ve âlem-i halk ayrımı yapmış, iki âlem arasındaki farkın, âlem-i emrin madde ve zaman olmadan yaratılan şeylerin âlemi, âlem-i halkın ise başka bir şeyden zamanla yaratılan şeylerin âlemi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte ona göre her iki âlem de "kün" emri ile yaratılan şeylerin âlemidir (Sirâceddin: 1991, 193).

SONUÇ

“*Halk da emr de ona mahsustur.*” (el-A‘râf 7/54) ve “*De ki: ruh Rabbimin emrindedir.*” (İsra 17/85) âyetlerinde geçen “emr” kavramı, ilk dönem tefsirlerde detay verilmeden ve bazen de hiç değinilmeden geçilmiştir. Bu kelime, tefsir ilminin tedvini ve tefsir çeşitlerinin ortaya çıkmasıyla gündeme gelmiştir. İlk dönem tefsirlerde “أمر ربي” ifadesi, genel olarak “Allah’ın ilmi, vahyi, yaratması, sadece O’nun bildiği iş” gibi şekillerde tefsir edilmiştir. Fakat Gazzâlî ile birlikte “emr” ve “âlem” kelimeleri bir izafet oluşturarak bir kavram haline gelmiştir. Bu kavram, özellikle de ruhun mahiyeti bağlamında ruhun çıkış noktasını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda âlem-i emr, ruh ve soyut mahlûkatın geldiği âlem olarak anlaşılmıştır. Âlem-i emr, bazen melekût, ruh ve gayb âlemi ile eşdeğer kullanılmıştır. Bununla birlikte zamanla daha da hususi hale gelerek halk ve emr âlemi şeklinde mezkûr âlemleri kapsayan bir çatı kavram haline dönüşmüştür. Âlûsî de bu kavramın sonradan meydana çıktığını belirtmektedir.

Özellikle de sufi müfessirlerin daha detaylı bir şekilde izah ettiği âlem-i emr, irade sıfatının tecelli ettiği âlem olarak anlaşılmıştır. Bazı sufiler, bu tecellinin içinde kudret sıfatının da olduğunu belirtirken İbnü’l-Arabî gibi bazı sufiler, sadece irade sıfatının tecellisi olarak görmüşlerdir. Bu âlimlere göre ruhun özü emr âleminden olduğu için vücûd-i hâricîsi yoktur. Buna göre ruh, vücûd-i hâricî giymiş bir emirdir. Kur’ân-ı Kerim’de beş âyette³ ruhun, emr kelimesiyle birlikte kullanılması âlem-i emr kavramının oluşmasına sebep olmuştur, denilebilir.

KAYNAKÇA

Abdülbaki, M. F., el-Mu‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-kerîm, Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1946.

Ali, Z., Garîbü’l-Kur’ân,

<https://tafasir.online/ar?books=169&tab=interpretation&sura=17&aya=85> (erişim tarihi: 01.10.2020)

Âlûsî Ş. M., Rûhu’l-Meânî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994.

³ Nahl 16/2; İsrâ 17/85; Gâfir 40/15; Mücâdele 58/22; Şûrâ 42/52.

Beyzâvî, A. Ö., Tavâliu'l-envâr, trc: İlyas Çelebi-Mahmut Çınar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.

Beyzâvî, A. Ö., Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.

Bikâî, İ. Ö., Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts.

Bilmen, Ö. N., Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i âlisi ve tefsiri, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

Bursevî, İ. H., Rûhu'l-beyân, Dâru'l-kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 2018.

Cessâs, A. A., Ahkâmü'l-Kur'ân, Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1984.

Cevherî, İ. H., es-Sihâh, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Kahire 1986.

Cürcânî, S. Ş., et-Ta'rifat, Daru'l-kitabi'l-Arabi, Beyrut 1984.

Ebû Hayyân, M. Y., el-Bahrü'l-muhît, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.

Ebüssuûd, İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

Ferrâ', Y. Z., Me'âni'l-Kur'ân, Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-Terceme, Kahire ts.

Gazzâlî, M. M., İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn, Dârü'l-Maârif, Beyrut 2004.

Gazzâlî, M. M., Kimyâ-yı saâdet, Bedir Yayınları, İstanbul ts.

Hayâtî, M. A., Türâsü Ebi'l-Hasan el-Harallî el-Merâkeşî fi't-tefsîr, Matba'atü'n-necâhi'l-cedîde, ed-Dâru'l-Beyzâ 1997.

İbnü'l-Arabî, M., Füsûsu'l-hikem, Dâru'l-Âfâk, Kahire 2016.

İbn Atıyye, A. G., el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2016.

İbn Kayyim, C., Kitâbü'r-ruh, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

İbn Manzûr, M. M., Lisânü'l-'Arab, Dârü'l-Maârif, Kahire ts.

İsfahani, R., el-Müfredat, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.

Kâşânî, A., Letâifu'l-a'lâm fi işârâti ehli'l-ilhâm, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

Keşmîrî, M. E., Feyzü'l-bârî 'alâ sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2005.

Mâtürîdî, M. M., Te'vîlâtü Ehli's-sünne, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2005.

- Mazharî, M. S., et-Tefsîru'l-Mazharî, Mektebetü'r-Rüşdiyye, Pakistan 1991.
- Nesefî, A. A., Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl, Dâru'l-kelimi't-tayyip, Beyrut 1998.
- Nisâbü'rî, N., Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2014.
- Nursî, S., Sözlür, Altınbaşak Neşriyat, İstanbul 2010.
- Pak, Z., "Alemin" Kelimesinin Kur'an'daki Anlamı Üzerine", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, 1-24.
- Râzî, F., Mefâtihu'l-gayb, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 2018.
- Sirâcüddin, A., Hedyü'l-Kur'âni'l-kerîm ilâ ma'rifeti'l-'avâlim ve't-tefekkür fi'l-ekvân, Müessesetü's-Şâm li't-tibâ'ati ve'n-neşr, Dimaşk 1991.
- Taberî, M. C., Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân, Müessesetü'r-risâle, Dimaşk 2000.
- Tehânevî, M. A., Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996.
- Sellâm, Y., Tefsîru Yahya b. Sellâm, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2004.
- Vâhidî, A. A., el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz, Dâru'l-kalem, Beyrut 2013.
- Yörük, H. K., "Kelâm Ve Felsefe Arasında Gazzâlî'nin Âlem Anlayışı: İhyâu Ulûmi'd-Dîn Üzerine Bir İnceleme", Sobider: Sosyal Bilimler Dergisi, (10/64), 2023, 378-396.
- Yörük, İ., "İslam'da ruh tasavvuru", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (7), 359-381.
- Zemahşerî, M. Ö., el-Keşşâf, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2005.

